

ВІДГУК

офіційного опонента

кандидата педагогічних наук, доцента Ігнатенко Наталії Віталіївни
на дисертаційне дослідження Могорити Віктора Михайловича
**«Трансформація змісту шкільних підручників з історії для
загальноосвітніх навчальних закладів України (1991–2017 рр.)».**,
поданої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних
наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Наявність чітко окреслених реорганізаційних тенденцій характерних для найважливіших сфер життя українського суспільства, об'єктивно зумовлює потребу якісного оновлення загальноосвітньої системи загалом та шкільної історичної освіти зокрема. Напрямки і завдання такого оновлення сформульовані і задекларовані в «Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті», парадигма якої спрямована на утвердження пізнавально-критичного освоєння історичного досвіду, засвоєння способів дослідження минулого заради розуміння сучасного і творення майбутнього. Цей процес неможливий без модернізації навчально-методичного комплексу, ядром якого є підручник.

За радянських часів Україна фактично не мала власного підручника з історії: історія України ігнорувалася, а підручники із всесвітньої історії перекладалися з російських видань. Відтак, на початку 90-х рр. ХХ ст. українська школа зіткнулася з проблемою повної відсутності навчальних книг з історії. Утворений вакуум відкрив для українських педагогів-істориків широке поле у сфері національного підручникотворення.

Концептуалізація сучасного українського підручника співпала з глибинним переосмисленням академічними ученими (В. Смолієм, В. Степанковим, Ф. Турченком, С. Кульчицьким та ін.) його змісту, а методистами (С. Власовим, В. Мисаном, П. Морозом, С. Терно та ін.) – структури. Як наслідок, за роки незалежності в системі українського підручникотворення було напрацьовано значний потенціал методологічного забезпечення викладання історії, змінено пріоритетність (від монодоктринального до плюралістичного) у поглядах на історію,

раціоналізовано значення шкільного підручника, як складової державотворчого процесу в Україні.

Поряд із цим зріс інтерес до проблеми шкільного підручника з історії як історіографічного явища. Підручник почав розглядатися не лише як засіб навчання (через призму теоретичного аналізу його змістових та структурних складових), а й як історичне джерело для дослідження трансформаційних процесів в освітньому середовищі. У цьому контексті дисертаційне дослідження В. М. Могорити викликає неабиякий інтерес, адже є спробою наукового осмислення проблеми еволюції підручників з історії на тлі державотворчих процесів в Україні у 1991–2017 рр.

Актуальність та значущість рецензованої роботи підтверджується її узгодженістю з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка по темі «Формування цінностей особистості в європейському 21 освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233).

Дисертація містить адекватну методологічну компоненту. Сукупність прийомів дослідження відповідає принципам методологічного плюралізму та характеризується належним рівнем застосування методологічного інструментарію, що логічно інтегрує загально-педагогічні та науково-методичні концепти формування змісту шкільних підручників з історії для закладів загальної середньої освіти України (1991–2017 рр.).

Новизна та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчена використанням відповідної інформаційної та нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Особливо вирізняється при цьому функціональний аспект завдань, що винесені в тему наукової праці. Концептуально узагальнивши практичний і теоретичний досвід учених, чий наукові інтереси і праці дотичні до проблемного поля дослідження, а також, провівши всебічний комплексний аналіз проблеми, дисертант створив власне

цікаве й цілісне наукове дослідження, позначене новизною і багатоаспектністю.

Найсуттєвіші результати, які відображають внесок дисертації (дисертанта) у розробку означеної проблеми, зводяться до чотирьох положень. Дисертант, зокрема, вважає, що ним уперше у вітчизняній педагогічній науці було:

1. Здійснено цілісний ретроспективний аналіз формування змісту шкільних підручників з історії упродовж 1991–2017 рр. на відповідність їх змісту Держстандартам у галузі освіти, навчальним програмам; визначено тенденції у побудові змісту підручників з історії; розроблено періодизацію формування змісту шкільних підручників з історії для закладів загальної середньої освіти України;

2. Обґрунтовано науково-методичні засади формування змісту шкільних підручників з історії для закладів загальної середньої освіти України (1991–2017), визначено можливості їх змісту в організації пізнавальної діяльності школярів відповідно до освітньої парадигми; досліджено компоненти змісту та дидактичні можливості їх використання в організації освітнього процесу; проаналізовано результати моніторингу педагогічними працівниками України змісту шкільних підручників з історії;

3. Уточнено основні показники якості змісту підручників з історії для закладів загальної середньої освіти; прослідковано трансформацію освітнього потенціалу їх змісту для реалізації завдань, що стоять перед сучасним закладом загальної середньої освіти;

3. Удосконалено принципи добору навчального матеріалу до змісту підручників відповідно до сучасних тенденцій педагогічної та психологічної наук, його структурування;

4. Обґрунтовано ефективність змісту сучасних підручників у реалізації компетентнісного, діяльнісного й особистісно зорієнтованого навчання (Д: 10–14).

Структура дисертації чітка, логічна, побудована за проблемно-тематичним принципом із застосуванням системного та синергетичного підходів. У першому розділі автором проведено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми, проаналізовано нормативно-правову базу процесу підручникотворення для закладів загальної середньої освіти України, виокремлено тенденції та етапи формування змісту шкільних підручників з історії.

Другий розділ висвітлює науково-методичні засади побудови змісту шкільних підручників з історії для загальноосвітніх навчальних закладів України (1991–2017). У ньому автор, розглядаючи навчально-виховний та розвивальний потенціал змісту шкільного підручника з історії, паралельно простежив процес еволюції загальнодидактичних функцій та підходів до аналізу й оцінювання його якості; дійшов висновку, що реалізація мети шкільної історичної освіти забезпечується належним поєднанням знаннєвої, діяльнісної та ціннісної компоненти підручника як носія змісту історичної освіти.

У третьому розділі «Еволюція структурування шкільних підручників з історії як форма реалізації їх змісту (1991–2017)», В. М. Могорита зосередив увагу на дидактичних можливостях підручника в організації навчального процесу; дослідив підручник як феномен, що характеризується двоєдиною сутністю – носія змісту історичної освіти і засобу забезпечення його засвоєння.

Немає сумнівів щодо практичного значення дисертаційного дослідження. Його результати, апробовані на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, безперечно знайдуть своє застосування в подальших наукових дослідженнях, у навчальному процесі закладу загальної середньої освіти, а також послугують експертам навчальної літератури при здійсненні експертизи змісту підручників та їх структурних компонентів.

Висновки роботи – чіткі й аргументовані, логічно впливають з основного змісту дослідження. Узагальнюючи результати своєї роботи В. М.

Могорита наголошує, що процес створення підручників є досить складним, а подекуди й суперечливим (Д: 198). Аналіз підручників з історії у 90-х рр. ХХ ст. та опрацювання джерельної бази дозволив авторові теоретично обґрунтувати тезу про те, що їхній зміст здебільшого не відповідав потребам суспільства, не сприяв формуванню виховного ідеалу, не корелював із тогочасним станом історичної науки.

Серед основних недоліків підручників з історії досліджуваного періоду автор виділяє: тиражування песимістичного уявлення про Україну як простір з постійним «колоніальним» статусом, що, своєю чергою, веде до формування комплексу меншовартості; етноцентричне бачення історії; переважання в тематиці підручників політичної та військової історії на шкоду іншим аспектам життя і розвитку народу; зосередження головної уваги на державі і факторах влади як рудиментах радянського мислення; використання подвійних стандартів тощо.

У підсумку дисертант прогнозує, що процес трансформації функцій сучасного підручника неминуче зіштовхнеться з необхідністю модернізації, а подекуди й видозміни його структури та наголошує на необхідності формування професійної компетенції з підручникотворення у майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей та слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (Д: 199–200).

Оформлення дисертації відповідає вимогам, що ставляться у «Порядку присудження наукових ступенів» (п.п. 9, 11, 12, 13), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Результати дослідження та наукові положення дисертації представлені в публікаціях у фахових виданнях.

Разом із цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, недоліки, спірні положення, висвітлення та зауваження щодо яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці його результатів. Представимо окремі з них послідовно:

1. Глибоке осмислення й успішне вирішення проблем шкільного підручникотворення неможливі без дослідження особливостей, розкриття змісту його категоріального апарату. Чіткість розуміння теорії підручника починається лише тоді, коли йдеться про конструювання понять і виявлення специфіки застосування вже наявних, які актуалізують дослідницький процес. Так, визначаючи предметом дослідження теоретичні та науково-методичні аспекти формування змісту шкільних підручників з історії, автору слід було б звернути увагу на уніфікацію термінологічного апарату та базових понять необхідних для наукового розуміння предмету дисертаційного дослідження. На наш погляд дефініціювання потребують такі дидактичних категорій як: «зміст підручника», «структура підручника», «функції підручника», «теорія шкільного підручникотворення» тощо. Їх концептуалізація дозволила би автору підійти до характеристики підручників з історії на основі чітко окреслених якісних і кількісних параметрів та уникнути диспропорції в аналізі їх текстового та методичного компонентів.

2. Оскільки удосконалення чи зміна навчальних книг з предмету передбачає кардинальну трансформацію відповідної освітньої системи, дослідження теорії і практики підручникотворення дає можливість вичленити сутнісні чинники, які в межах освітніх систем впливають на підручник і навпаки, та екстраполювати їх у сьогодення. Тобто чинний підручник сутнісно характеризує атрактор навчального предмета, на який в результаті певних зусиль і різноманітних дій виходить відповідна предметна освітня система – підсистема суспільствознавчої освітньої системи. Усталеність підручника в межах освітньої системи формується як цілеспрямовано, – завдяки педагогічним, управлінським та політичним

зусиллям, – так і нецілеспрямовано (стохастично) у результаті практичної "відбраковки", сприйняття-несприйняття педагогічним загалом тих чи інших ідей, підходів, концепцій щодо форми і змісту навчальної книги. У цьому сенсі виникає питання щодо коректності порівняльного аналізу підручників різних освітніх систем (автор виділяє освітні системи представлені щонайменше чотирма періодами: перший – 1991 – 1996 рр.; другий – 1996 – 2004 рр.; третій – 2004 – 2013 рр.; четвертий – 2013 – 2017 рр. (Д: 76–77) за спільними категоріальними вимогами. На наш погляд доцільнішим буде, йдучи за конкретно-історичним критерієм оцінювання навчальної книги, досліджувати чи відповідав підручник вимогам освітньої системи свого часу. У такому разі традиційне для дослідників порівняння підручників за кваліметричними характеристиками (кількість запитань після параграфа, які шрифти використані, цупка чи м'яка обкладинка книги та інше), яке почасти властиве і педагогічному дослідженню В. М. Могорити (Д: 88–89; 109–110), стає не визначальним, а допоміжним інструментом аналізу зазначених проблем, оскільки і без того можна буде аргументовано довести, що книга з м'якою обкладинкою і незначною кількістю запитань після навчальної теми якісніша за книгу з іншими параметрами, бо вона більшою мірою відповідає вимогам тієї освітньої системи, в межах якої використовувалася. Це стосується також аналізу підручників "минулого" з позиції сьогодення (як-то застосування компетентнісного підходу пріоритетного для нової української школи 2017–2018рр. до оцінки якості підручника 2006 р. (Д: 86–88)).

3. Потребує додаткової аргументації використана автором джерельна база дослідження. Представлена шкільними підручниками з історії різних років, вона позбавлена чіткої класифікації, і представлена у роботі ситуативно. Такий підхід суттєво ускладнює порівняльний аналіз навчальних книг та обмежується головним чином встановленням певних історико-педагогічних фактів з практики підручникотворення й визначенням причинно-наслідкових зв'язків у сфері теорії підручника.

Крім того, у порівняльному аналізі підручників спостерігається деяка безсистемність: в одному випадку дисертант порівнює підручники з історії України за 5 кл. (Д: 92), в іншому – підручники з інтегрованого курсу історії для 6 кл. (Д: 85–86), ще в іншому – підручники із всесвітньої історії за 8 чи 9 класи (Д: 82–84; 109–110) тощо. Можливо краще було би зупинитися на аналізі лише однієї вертикалі підручників (наприклад, історія України за 10 кл.) і на їх прикладі осмислити дидактичні чинники, що вплинули на еволюцію навчальної книги в період з 1991 по 2017 рр.

4. З точки зору теоретичної рефлексії та практичної реалізації визначені у дисертації положення щодо дидактичних можливостей підручників виконувати роль провідного засобу навчання, є безперечними. Автор слушно наголошує на еволюції вітчизняних навчальних книг у діапазоні від книги–носія знань, до книги–інструктора, книги–порадника, електронної книги. Водночас, незрозумілим видається ігнорування дисертантом теоретико-змістового компоненту підручника і апеляція переважно до його навчально-методичного комплексу. Подібні дослідницькі підходи безперечно мають право на існування, але їх результати не дають відповідей на питання пов'язані із еволюцією історичної науки і її відображенням у шкільному курсі історії.

5. При дослідженні загальнодидактичних функцій та засад підручникотворення, дисертантом було обґрунтовано й представлено методи та критерії характеристики змісту підручників. Аналізуючи наявні підходи до проблеми якості змісту шкільних підручників з історії, автор запропонував власну модель їх оцінювання (Д: 117–120). При цьому не пояснив алгоритм формування критеріїв відбору якісних характеристик. Доцільно було б обґрунтувати методологію формування запропонованої моделі та пояснити принципи відбору визначених у роботі критеріїв оцінювання якості підручника.

Названі вище зауваження не спростовують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження В. М. Могорити. Певною мірою вони

доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та значущості теми, проведеного дослідження, підкреслюють внесок дисертанта в розвиток історії педагогіки в Україні.

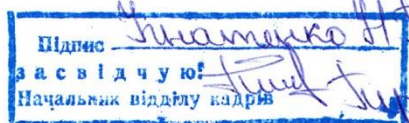
Отже, кандидатська дисертація Могорити Віктора Михайловича є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності є внеском у розвиток історії педагогіки, а її автор, Могорита Віктор Михайлович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки

Офіційний опонент:

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Н.В. Ігнатенко

Ігнатенко Н.В.
Григор'єв О.М.